

Důkazní břemeno, princip důvěřivosti a povinnosti filosofů

Zdeňka Jastrzemska

Existují spory, do kterých nemá povinnost vstupovat ani filosof, pokud v dané věci nezastává žádné pozitivní nebo negativní tvrzení. Příkladem takového sporu může být otázka existence boha. Zatímco teista věří, že existuje sféra, která je běžnými nástroji poznání nepřístupná, ateista její existenci nepřijímá ani nepopírá, nemá tedy nic, co by v dané diskusi hájil. To ovšem neznamená, že teista a ateista nemohou mít žádné společné téma, že by se spolu nemohli smysluplně bavit a vést kritickou diskusi. To, že to možné je, dokládá diskuse, která se objevila v minulém čísle Pro-Filu a do které bych nyní ráda vstoupila. Tato diskuse se však netýká otázky existence či neexistence boha, ale otázky, zda je víra spolehlivým nástrojem poznání.

Mým cílem bude ukázat: 1) že důkazní břemeno je v otázce existence boha na straně věřících a že rozvinutí analogie se soudnictvím může do diskuse přinést další zpřesnění; 2) že princip důvěřivosti je příliš slabý a že věda, která by s takovým principem pracovala, by se ve svém zkoumání přirozeného světa moc daleko nedostala; 3) že filosofové nedisponují žádnými speciálními schopnostmi, které by mohli hrát nějakou významnou roli při zpochybňování přesvědčení založených na smyslovém vnímání, a že jim tedy nevzniká žádná povinnost do těchto sporů vstupovat.

1) Důkazní břemeno

Na počátku diskuse stojí článek Radima Bělohrada,¹ který si položil otázku, zda můžeme víru považovat za spolehlivý nástroj poznání. Připomíná význam justifikační složky vědění, která odlišuje znalosti od přesvědčení, která jsou pravdivá pouze nahodile, a ptá se, zda náboženská přesvědčení může ospravedlnit privátní evidence, resp. zda privátní evidence poskytuje dostatečnou justifikaci pro přesvědčení, která se týkají boha. Výchozím modelem, na základě kterého danou otázku zkoumá, je mu fundacionalismus, který požaduje ospravedlnovat všechna přesvědčení s výjimkou těch, která se v daném systému považují za základní, a koncept epistemické povinnosti, který nám ukládá přijímat pouze taková tvrzení, pro která máme dostatek evidence. Bělohrad postupně zvažuje různé možnosti obhajoby spolehlivosti

¹ Bělohrad, R. *Ateismus, teismus a justifikace privátní evidence* [online]. 2008 [cit. 2. května 2009]. Dostupné z: http://profil.muni.cz/01_2008/belohrad_a_teismus.html.

privátní evidence, nakonec však všechny odmítá jako problematické a neuspokojivé a svoje zkoumání uzavírá s tím, že pokud bychom na základě privátní evidence přijali existenci boha, byli bychom nuceni učinit neopodstatněné epistemické kroky. Ve druhé polovině textu (konkrétně v jeho šesté části) se pak Bělohrad zabývá argumentem, podle kterého má člověk povinnost zkoumat pravdivost všech hypotéz, které jsou vnitřně bezrozporné. Jestliže ateista připouští, že existence boha je přinejmenším možná, měl by podle tohoto požadavku učinit krok víry, začít se chovat v souladu s danou hypotézou a pokusit se zjistit, zda je existence boha také aktuální. Bělohrad vůči tomuto požadavku namítá, že je příliš zatěžující, nicméně připouští, že doplní-li se o podmínku vysoké pravděpodobnosti, je možné s ním obecně souhlasit. Tvrdí však, že povinnost dokázat danou tezi, tedy že existence boha je vysoce pravděpodobná, je na straně teistů.

Položení důkazního břemene na stranu věřících kritizoval ve svém komentáři Marek Picha.² Picha tvrdí, že polemika týkající se existence a neexistence boha je symetrická, že argumentační břemeno nesouvisí s pozitivním či negativním obsahem tvrzení, které jednotlivé strany ve sporu zastávají, a že tedy Bělohrad dezinterpretuje pojem argumentačního břemene, když jej automaticky umísťuje k pozitivní tezi. Ve skutečnosti je to však Picha, kdo dezinterpretuje Bělohradovo chápání důkazního břemene.³ Picha patrně přehlédl, že Bělohradův (skeptický) ateista v dané záležitosti žádnou tezi nezastává, jeho postoj je neutrální a právě to mu umožňuje vyčkávat, s jakými argumenty teista své tvrzení podpoří. Odvolání se na důkazní břemeno přichází na řadu až ve chvíli, kdy Bělohrad přijímá modifikovaný princip zkoumání hypotéz, který je doplněn o kritérium pravděpodobnosti. Pokud teista požaduje, aby se ateista pokusil zjistit, zda je hypotéza boha pravdivá, je na teistovi, aby ukázal, že existence boha je nejen možná, ale také vysoce pravděpodobná. Pro ilustraci svých intuicí uvádí Bělohrad následující příklad. "*Důkazní procedura, tak jak funguje například u soudu, vyžaduje od toho, kdo má pozitivní tezi, aby ji prokázal. Motivace je zřejmá - prokázat negativní tezi je mnohdy nemožné. Když mne například někdo obviní, že jsem zinscenoval útok na budovy WTC, jak se mohu hájit, když jsem to neudělal? Mohu prokázat, že jsem na určitých místech nikdy nebyl a s určitými lidmi nikdy nekomunikoval? Jak mohu prokázat všechny tyto negativní teze? Mám předkládat prázdné fotografie, ukazovat absenci mých stop na dotýčených místech a absenci mých otisků na doličných předmětech? Nic z toho nedokazuje, že jsem to skutečně nespáchal. [...]* Pokud bychom požadovali, aby nevinní prokazovali svou nevinu, místo aby žalobci prokazovali jejich vinu, pak bychom všichni byli vinni z nesčetného množství zločinů." Tímto příkladem se nechal zmást také Ondřej Kočnar,⁴ který pojem důkazního břemene dále dezinterpretuje a dochází až k závěru, že navržená analogie se soudnictvím není nosná. Kočnar tvrdí, že presumpce nevinu je motivována jinými

² Picha, M. *Břemeno věřících - komentář k textu Radima Bělohada: Ateismus, teismus a justifikace privátní evidence* [online]. 2008 [cit. 2. května 2009]. Dostupné z: http://profil.muni.cz/02_2008/picha_bremenovericich.html.

³ Picha automaticky nahrazuje Bělohradův pojem důkazního břemene svým vlastním pojmem argumentačního břemene, aniž by zkoumal, zda se tyto dva pojmy překrývají, aniž by zdůvodnil, proč bychom jeho konceptu měli dát přednost před tím Bělohradovým.

⁴ Kočnar, O. *Náboženská zkušenost jako justifikace víry v Boha* [online]. 2008 [cit. 2. května 2009]. Dostupné z: http://profil.muni.cz/02_2008/kocnar_nabozenska_zkusenost.html.

důvody, mimo jiné tím, že "společnost se brání příliš velkému a zatěžujícímu množství soudních procesů, a proto dělá pravidla soudu nevýhodná pro žalobce, který je obvykle iniciátorem procesu - motivace k tomu někoho obvinít tak klesá spolu s možností soudního kořistnictví lidí s dobrými právníky na těch, kdo si je nemůžou dovolit." Pokud by měl Kočnar pravdu, proč by pak stát v oblasti trestního řízení, kde se s presumpcí nevinu pracuje, na sebe bral úlohu žalobce, platil státní zástupce, vynakládal prostředky na práci policistů při shromažďování důkazů?

Není mým cílem pokoušet se rekonstruovat Bělohradovo chápání důkazního břemene. Mým cíle je ukázat, že pokud rozvineme analogii se soudnictvím, můžeme do diskuse přinést další zpřesnění. Celá záležitost se může vyjasnit, přesuneme-li se z oblasti trestní do oblasti civilní, neboť pojem důkazního břemene je spjat s občanským právním procesem. Civilní sporné řízení je charakteristické jednak tím, že sporné strany mohou v určitém rozsahu nakládat s předmětem řízení i řízením samotným (tzv. zásada dispoziční), jednak tím, že jsou to právě sami účastníci řízení, kdo musí navrhnout a shromažďovat důkazy (tzv. zásada projednací). Účastník řízení v takovém sporu má povinnost tvrdit skutečnosti, z nichž vyplývá nárok, kterého se dovolává (tzv. povinnost tvrzení), a označovat důkazy, které jeho tvrzení prokazují (tzv. povinnost důkazní). Pokud se účastníkovi řízení nepodaří prokázat skutečnosti, které tvrdí, má to pro něj obvykle nepříznivé následky v podobě neúspěchu ve sporu. Tento procesní důsledek se nazývá důkazní břemeno. Pro naše účely je důležité především to, jak se důkazní břemeno rozděluje mezi účastníky řízení. Přestože v určitých konkrétních oblastech právních vztahů může docházet k odchýlkám, obecně platí, že důkazní břemeno je určováno tvrzenými právními účinky. Podle základního pravidla dělení důkazního břemene má každá strana dokazovat skutkové předpoklady právní normy, která je pro tuto stranu příznivá, resp. té právní normy, na jejímž základě uplatňuje daná strana svá práva.⁵ Aplikujeme-li výše řečené na náš spor, dostaneme následující obrázek: teista po ateistovi požaduje, aby učinil krok víry a pokusil se zjistit, zda je hypotéza boha pravdivá. Svůj požadavek přitom opírá o princip, podle kterého je člověk povinen zkoumat všechny hypotézy, které jsou vysoce pravděpodobné. Důkazní břemeno a povinnost prokázat, že hypotéza boha je vysoce pravděpodobná, je tedy na straně teistů. Teprve ve chvíli, kdy věřící své tvrzení podpoří nějakou argumentací, může diskuse pokračovat dál. Skeptický ateista, který žádnou pozitivní ani negativní tezi nehájí, by se pak nejspíš zaměřil jednoduše na zpochybnění navrženého důkazu (v soudním sporu by to odpovídalo námitce). Tíhu důkazního břemene však skeptický ateista nenese, neboť jestliže se mu nepodaří zpochybnit teistův důkaz, jeho neúspěch ve sporu to znamenat nemusí. Důkazní břemeno je v daném případě výhradně na straně teistů, pokud nedokáže, že existence boha je vysoce pravděpodobná, bude to pro ně znamenat neúspěch ve sporu, bez ohledu na to, jak silné nebo slabé budou námitky ateistů. Odlišná situace by však mohla nastat, kdyby do diskuse vstoupil dogmatický ateista, který existenci boha odmítá. Dogmatický ateista by se totiž nemusel omezovat pouze na vznášení námitek, ale mohl by se pokusit prokázat, že je docela dobře možné, že bůh neexistuje (v soudním

⁵ K této problematice viz Macur, J. *Důkazní břemeno v civilním soudním řízení*. Brno: Masarykova univerzita 1995 a Macur, J. *Dělení důkazního břemena v civilním soudním sporu*. Brno: Masarykova univerzita 1996.

sporu by to odpovídalo protidůkazu). V takovém případě by se důkazní břemeno přesunulo i na stranu dogmatických ateistů.⁶

Spor, který Bělohrad započal, však není o existenci či neexistenci boha, ale o spolehlivosti víry a způsobech ospravedlnění našich přesvědčení. Tento spor je zcela legitimní a konkrétní důkazní břemeno leží jak na straně teistů, tak na straně ateistů. Obě strany mají povinnost nejen tvrdit, ale také podporovat svá tvrzení argumenty, a obě strany to také s větším či menším úspěchem dělají. Odvolávání se na důkazní břemeno nespočívá v odmítnutí kritického dialogu a racionální argumentace, ale v přijetí odpovědnosti, která zajišťuje, aby diskuse neztroskotávala na tom, že jedna strana něco tvrdí, ale odmítá to doložit.

2) Princip důvěřivosti

V situaci, kdy hrozí, že jedna strana své důkazní břemeno neunes (tedy že nebude schopna přesvědčivě doložit svá tvrzení) a nechce diskusi předčasně ukončit, je lepší, aby svůj postoj přeformulovala a poohlédla se po jiných možnostech. Budeme-li analyzovat důvody, které Bělohrada vedou k tvrzení o nespolehlivosti privátní náboženské evidence, zjistíme, že vyplývají z jeho chápání epistemické povinnosti. Pokud by se teistům podařilo ukázat, že tato pozice je příliš silná a že povinnosti, které z ní vyplývají, nejsou dodržovány ani v oblasti přirozeného světa, mohlo by se jim podařit přesvědčit ateisty, aby začali ověřovat pravdivost hypotézy boha, aniž by museli dokazovat, že je tato hypotéza vysoce pravděpodobná. Přesně tuto strategii (a možná nevědomky) zkouší Kočnar. Kočnar namítá, že Bělohradův postoj vede ke skepticismus a že pokud bychom jej brali skutečně vážně, museli bychom považovat za nespolehlivý nástroj poznání i smyslovou zkušenost. Jako řešení navrhuje přijmout Swinburnův princip důvěřivosti, podle kterého jsou věci pravděpodobně takové, jaké se zdají být. Právě na základě tohoto principu by pak podle Kočnara měli ateisté přijmout předpoklad existence boha a otevřít se náboženské zkušenosti.

Zabývat se Kočnarovými výhradami by bylo nošením dříví do lesa, dostatečně uspokojivě se s nimi vypořádal Bělohrad ve své odpovědi.⁷ Ráda bych se ale zaměřila na princip důvěřivosti, který Kočnar předkládá a který podle mého názoru vede k problematickým závěrům, alespoň v té podobě, v jaké tento princip formuloval Kočnar. Kočnar na několika místech opakuje, že pokud bychom princip důvěřivosti nepřijali, nemohli bychom věřit v existenci věcí, jejichž existenci nám někdo jiný nepotvrdil, a museli bychom se vzdát velkého množství vědění a praxe. "*Kdyby [vědci] žádné své zkušenosti předem nevěřili a trvali by na jejím kritickém zkoumání,*" píše Kočnar, "*lidské poznání by nikdy nikam nepokročilo.*" Zkusme se tedy podívat, jak by vypadala společnost, ve které by vědci spoléhali

⁶ V této souvislosti stojí za připomenutí článek Pavla Tichého Existence a Bůh. Tichý píše: "*Co činí držitele (pokud nějaký držitel je) božského úřadu tak pozoruhodným, je to, že úřad, který zastává, vyžaduje tak mnoho od svých držitelů, ale je to právě tento fakt, který činí myslitelným - a někteří by dokonce řekli pravděpodobným - že tento úřad je ve skutečnosti neobsazen.*" Tichý, P.: Existence and God. *Journal of Philosophy* 76, 1979, s. 403 - 420. Citováno podle překladu Marie Duží in Pavel Tichý. *O čem mluvíme? Vybrané stati k logice a sémantice*. Praha: Filosofie 1996, s. 116.

⁷ Bělohrad, R. *Odpověď Ondřeji Kočnarovi* [online]. 2008 [cit. 2. května 2009]. Dostupné z: http://profil.muni.cz/02_2008/belohrad_odpoved.html.

na princip důvěřivosti. Představme si dva vědce, kteří se společně vydají prozkoumat faunu Novosibiřských ostrovů. Na své cestě objeví do té doby neznámý druh humanoidů. Potíž je v tom, že zatímco jeden z vědců je popisuje jako drobné postavy, s velkou holou hlavou a obrovskými ušima, druhý z vědců má za to, že jsou spíše vyšší postavy, mají kvalitní vlasový porost a výrazné tesáky, které jim trčí ze spodní čelisti vzhůru. Jak jejich spor vyřešit? Kočnar nabízí následující definici spolehlivosti zkušenosti: "*[Z]kušenost je vždy spolehlivá, s výjimkou případů, kdy a) nekoresponduje s nějakou mou další osobní evidencí, nebo b) pokud nekoresponduje s evidencí nějaké jiné osoby a existuje osoba, která má evidenci opačnou, nebo takovou, ze které by opačná evidence vyplývala.*" Předpokládejme, že ani jeden z vědců žádný rozpor s dalšími svými smyslovými daty neneviduje. Podle výše uvedené formulace zkušenost prvního vědce nekoresponduje se zkušeností druhého vědce, platí tedy, že evidence prvního vědce je nespolehlivá. Naneštěstí ale platí také to, že zkušenost druhého vědce nekoresponduje se zkušeností prvního vědce, tedy že je to naopak evidence druhého vědce, která je nespolehlivá. Pomohla by nám zkušenost dalších vědců? Těžko. Podle Kočnara totiž četnost a rozšířenost zkušenosti nemá na spolehlivost zkušenosti žádný vliv. Naopak. "*Pozorování i jen jednoho pozorovatele samo o sobě stačí, aby existence toho, co se domnívá pozorovat, měla víc než poloviční pravděpodobnost.*" Až by se tedy naši vědci vrátili domů, nejspíš by své objevy publikovali v prestižních vědeckých časopisech a čekali by, až se některému z kolegů-vědců podaří jejich přesvědčení vyvrátit. Ti mají k dispozici v podstatě jen jednu jedinou možnost: pokusit se dokázat, že jedna z hypotéz, popřípadě obě dvě jsou vnitřně rozporné. V tom lepší případě by tedy nakonec daná společnost disponovala znalostmi jen o těch objektech, které umožňuje zkonstruovat představitost a logika a které zároveň někdo někdy viděl. V našem světě vědci naštěstí princip důvěřivosti nepřijímají a hypotézy jsou ochotní akceptovat až tehdy, když projdou souborem standardních testů. Abych předešla možnému nedorozumění, shrnu základní tvrzení: nepopírám, že důvěra v privátní evidenci může hrát významnou heuristickou roli při dalším zkoumání či rozvíjení teorií, popírám však, že bychom na tuto důvěru měli pohlížet jako na nějakou vědeckou ctnost. Zdůvodňovat konkrétní jednotlivé přesvědčení o existenci čehokoli pouze na základě toho, že jsem dané něco viděl, slyšel, hmatal, cítil či chutnal, nestačí.

3) Povinnosti filosofů

S podobně slabým pojmem zdůvodnění, s jakým pracuje Kočnar, pracuje také Picha. Podle jeho názoru může být zdrojem epistemického zdůvodnění i zkušenost, která není systematická, pravidelná a předvídatelná, pokud je vyvolána důvěryhodnými mechanismy. Za jeden z takových důvěryhodných mechanismů považuje smyslové vnímání. "*Pokud vidíme veverka okusovat šišku a disponujeme patřičnými pojmy, pak je akt vidění nejen zdrojem přesvědčení, že veverka okusuje šišku, nýbrž je zároveň i zdrojem prima facie zdůvodnění tohoto přesvědčení.*" Je-li tedy teistovo přesvědčení o existenci boha založeno na smyslové zkušenosti, potom mu podle Pichy poskytuje tato zkušenost také zdůvodnění, i když slabé a provizorní, a to až do té chvíle, dokud se jej nepodaří vyvrátit. Picha na rozdíl od Kočnara sice nikde explicitně netvrdí, že vidění zvyšuje pravděpodobnost existence objektu vidění,

vyvozuje však jiné kontroverzní tvrzení, totiž, že filosof má povinnost tuto provizorní zdůvodnění zpochybňovat. Na konci svého komentáře Picha píše: "*Tvrdím, že jsme jako filozofové povinni brát vážně a argumentovat, když nám někdo upřímně řekne, že viděl boha, Elvise, Járu Cimrmana.*" Odkud se tato povinnost bere? Disponuje snad filosof nějakými speciálními schopnostmi, na základě kterých by bylo možné jeho povinnost vstupovat do takových sporů založit?

Smyslové vnímání je spolehlivý nástroj poznání, a to i tehdy jestliže občas produkuje nepravdivé obsahy. Pokud mi někdo upřímně řekne, že viděl boha, a já uvedu na zpochybnění jeho tvrzení nějaké důvody (např. možnost halucinace, špatné podmínky viditelnosti), pak tyto důvody nemohou zpochybnit spolehlivost samotného vidění, ale pouze pravdivost daného konkrétního přesvědčení. Jaké jsou možnosti? Co nás může upozornit na omyl? Protože se v našem případě jedná o přesvědčení založené na smyslovém vnímání, vystačíme si se dvěma základními variantami: evidenci můžeme porovnat s veškerou další naší evidencí, kterou máme k dispozici, nebo ji můžeme porovnat s evidencí dalších osob. Jestliže před sebou vidím Elvise, který otevírá pusu jakoby zpíval, ale neslyším žádný zvuk a zároveň vím, že již dávno zemřel, nepotřebuji nikoho, dokonce ani filosofa, aby mi mé provizorní přesvědčení vyvracel, své přesvědčení jsem si schopna zpochybnit sama. Většina z nás běžně tato srovnání provádí a pokud se objeví nějaká nekonzistentnost, může nás to upozornit na možný omyl. Druhá varianta vypadá následovně: Jestliže vidím zpívajícího Elvise, slyším zvuk, nemám žádnou znalost o jeho smrti, ani žádnou jinou evidenci, která by moje přesvědčení nahlodávala, pak se můžu obrátit na kohokoli, kdo bude zrovna po ruce, zkonzultovat s ním obsah zkušenosti, porovnat jeho evidenci se svojí. Zpochybnit moje přesvědčení pak může kdokoli, kdo bude mít evidenci opačnou. Řečeno jinými slovy, každý člověk se zdravým kognitivním aparátem dokáže zpochybnit pravdivost přesvědčení, které je založené na smyslovém vnímání. Filosof v tomto směru žádnými speciálními schopnostmi nedisponuje. Dokážu si samozřejmě představit nejrůznější důvody, které by mohly motivovat jeho vstup do diskuse - spor probíhá na stránkách prestižního impaktovaného časopisu, Společnost za práva mrtvých vypíše soutěž na dokázání teze, že Elvis už opravdu nežije, s příslibem tučné odměny pro vítěze. Sledování osobních či ekonomických zájmů však může založit povinnost jen stěží.